

ἡγεμῶν ἐν ἰδίῳ ὤφθη βιβλίῳ, τῶν μὲν εἰς τὴν ἱερὰν θεολογίαν, τῶν δὲ εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν ἀναγομένων· οἷς πᾶσι σχεδὸν ἡμεῖς ἐνετύχομεν, ὀλίγοις μὲν τοῖς ἐρμηνευθεῖσιν ὑπ' ἄλλων πρότερον εἰς τὴν τῶν Ἑλλήνων φωνήν, ἐν οἷς καὶ τὰ ἐνταῦθα ἐπιτετημένα βιβλία εἰσί, 6 τοῖς σύμπασιν δὲ ἐν τοῖς λατινικοῖς πρωτοτύποις, ὧν ἕνια καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ἡμετέραν φωνὴν ἡρμηνεύσαμεν. Ἄλλ' ἅπας ἡμῖν, φεῦ, ὁ περὶ τὰ τοιαῦτα πόνος μάταιος ἦν, τῇ πατρίδι συναπολεισθαι μέλλων καὶ συναπολωλεκῶς διὰ τὴν ἑκκαυσιν τῆς ἡμετέρας κακίας, οὐκέτι δυναμένης τῆς θείας ἐλεημοσύνης πρὸς τὴν αὐτοῦ δικαιοσύνην ἀντέχειν. Ἐν πᾶσι μὲν οὖν 10 σπουδαστέος ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ, ὡς ἄριστος τῆς χριστιανικῆς θεολογίας ἐξηγητῆς καὶ συνόπτῆς, ἐν οἷς καὶ ἡ ἐκκλησία αὐτοῦ τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ συνάδει· ἐν οἷς δὲ ἐκείνη τε καὶ αὐτὸς πρὸς ἡμᾶς διαφέρετον, ὀλίγα δ' εἰσίν, περὶ τε τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως δηλονότι καὶ τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας, ὅπως τε ἐνοῦνται καὶ πῶς διαφέρουσιν, περὶ τούτων 15 οὐχ ἀπλῶς μόνον ἡμεῖς τῇ πατρίδι δόξῃ μᾶλλον τιθέμεθα, ἀλλὰ καὶ ταύτης πολλοῖς βιβλίῳ ὑπερηγωνισάμεθα. Φανερὰ δὲ πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ φίλοις καὶ πολεμίοις, ἢ πρὸς τὰ πάτρια δόγματα σπουδῇ ἡμῶν μέχρις αἵματος, καὶ τὰ πρὸς τοὺς ἀντιδοξοῦντας ἡμῖν συγγεγραμμένα βιβλία πανταχοῦ τῆς γῆς ἐξηπλώθησαν ἐκγραφέντα. Καὶ δόξα τῷ Θεῷ περὶ 20 πάντων: †

LIVRE PREMIER.

Dieu en lui-même.

f. 8

BIBLION ΠΡΩΤΟΝ.

I. — Προοίμιον.

„Ἀλήθειαν μελετήσῃ ὁ λάρυγξ μου, ἐβδελλυγμένα δὲ ἐναντίον ἐμοῦ χεῖλη ψευδῆ, τὰ δὲ χεῖλη μου ἐλέγξει τὸν ἀσεβῆ“, φησὶν ἐν 30 ἐννάτῳ τῶν Παροιμιῶν Σολομών. Ἡ κοινὴ τῶν πολλῶν δόξα, ἥπερ ἐν τοῖς ἀξιολογωτέροις δεῖν ἀκολουθεῖν ὁ σοφὸς ἀποφαίνεται, σοφοὺς ἀξιοῖ λέγεσθαι τοὺς ὀρθῶς τὰ πράγματα τάττοντας, καὶ ταῦτα καλῶς διοικοῦντας· ὅθεν μετὰ τῶν ἄλλων ἅ περὶ τοῦ σοφοῦ νομίζουσιν ἀνθρωποι, καὶ τοῦτο τίθησιν ὁ Φιλόσοφος, ὅτι τοῦ σοφοῦ τὸ τάττειν ἐστίν· τῶν 35 δὲ πρὸς τι τέλος τεταγμένων ἀπάντων τῆς τε διοικήσεως καὶ τῆς τάξεως τὸν κανόνα ἀπὸ τοῦ τέλους ἀνάγκη λαμβάνεσθαι· τότε γὰρ τῶν πραγμάτων ἕκαστον ἄριστα διατίθεται, ὅταν ἀρμοζόντως πρὸς τὸ οἰκεῖον τάττηται τέλος· τὸ γὰρ ἑκάστου ἀγαθόν, τὸ τέλος ἐστίν. Οὕτως ἰατρία

ἄρχει τῆς τῶν φαρμάκων σκευαστικῆς· ἡ γὰρ ὑγεία, ἣς στοχάζεται ἰατρική, τῶν φαρμάκων τέλος ἐστίν, ἃ τῆ σκευαστικῇ τῶν φαρμάκων γίνεται· καὶ κυβερνητικῇ πρὸς τὴν ναυπηγικὴν ἔχει ὁμοίως· καὶ ἡ στρατιωτικῇ τῆς ἱππικῆς ἄρχει καὶ συμπάσης τῆς τοῦ πολέμου παρασκευῆς· αἱ τοιαῦται δὲ ἀρχιτεκτονικαὶ καλοῦνται· καὶ οἱ μετιδόντες, ἀρχιτέκτονες καὶ σοφοί·⁶ σοφοὶ δὲ οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ κατὰ τόδε ἢ τόδε, ὡς ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους· „Ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων, θεμέλιον τέθεικα“· ἀπλῶς δὲ σοφός, οὐ ἢ σπουδῇ περὶ τὸ καθόλου στρέφεται τέλος, ὅπερ ἡ πάντων ἐστὶν ἀρχή. Ὅθεν ὁ Φιλόσοφος φησὶν, ὅτι σοφοῦ ἐστὶ τὰς ἀνωτάτω σκοπεῖν αἰτίας.

Ἐπεὶ δὲ δεῖ τὸ ἐκάστου ἔσχατον τέλος εἶναι, ὅπερ τὸ πρῶτως κινοῦν¹⁰ καὶ ἐργαζόμενον σκοπεῖ, νοῦς δὲ ἐστὶ τὸ τοῦ παντός κινήτικόν καὶ ποιητικόν, ὡς δειχθήσεται, καὶ διὰ τοῦτο τὸ τοῦ νοῦ τέλος ἔσχατον τοῦ παντός ἐστὶ τέλος, τοῦτο δὲ ἐστὶν ἀλήθεια, ἡ ἀλήθεια τοῦ παντός ἐστὶ τέλος ἔσχατον· καὶ ἡ σοφία περὶ τὴν ἀλήθειαν συνέστηκεν ἀρχικώτερον· διὸ πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας φανέρωσιν, καὶ ἡ θεία σοφία, σάρκα ἐνδύσα,¹⁶ ἑαυτὴν ἐλήλυθεν μαρτυρεῖ, λέγουσα· „Ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι | καὶ f. 8^v εἰς τοῦτο ἐλήλυθα, ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ“. Καὶ ἡ πρώτη φιλοσοφία, κατὰ τὸν Φιλόσοφον, σοφία ἐστὶ περὶ τὴν ἀλήθειαν· ἥτις αἰτία πάσης ἀληθείας ἐστὶ, τῇ πρώτῃ ἀρχῇ τοῦ εἶναι πάντα ἀνήκουσα· τοῦ δ' αὐτοῦ ἐστὶ·¹⁷ θάτερόν τε τῶν ἐναντίων προσίεσθαι καὶ τὸ λοιπὸν ἀπωθεῖσθαι·²⁰ καὶ διὰ τοῦτο ὁ φιλόσοφος τὴν ἀλήθειαν μάλιστα περὶ τὴν πρώτην ἀρχὴν μελετῶν καὶ τοῖς ἄλλοις διασαφῶν, καὶ πολεμήσει τῷ ψεύδει. Εἰκότως οὖν ἐκ τοῦ στόματος τῆς σοφίας διπλῆ ἢ τοῦ σοφοῦ πρόθεσις δέδεικται· ἢ τε τῆς ἀληθείας μελέτη καὶ ὁ πρὸς τὴν κατὰ τῆς ἀληθείας πλάνην πόλεμος· ἥτις δὴ πλάνη καὶ ἀσέβεια καλοῖτ' ἄν, ὡςπερ ἡ ἀλήθεια εὐσέβεια²⁶ ὀνομάζεται.

II. — Τίς ὁ τοῦ ποιητοῦ σκοπός.

Ἡ δὴ περὶ τὴν σοφίαν σπουδῇ τῶν ἄλλων ἀνθρωπίνων σπουδασμάτων τελειότερον μὲν, ὅτι ἢ εἰς τὴν σοφίαν προκοπὴ καὶ εἰς τὴν ἀληθῆ μακαριότητα ἐστὶ προκοπὴ ἀναλόγως, ὡς ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ φησὶν ὁ σοφός·³⁰ „Μακάριος ἀνὴρ ὁ ἐν σοφίᾳ διατρίβων“· ὑψηλότερον δέ, ὅτι διὰ ταύτης ὁ ἀνθρώπος πρὸς τὴν θείαν ὁμοιότητα φθάνει, τοῦ ἐν σοφίᾳ πάντα πεποιηκότος, καὶ διὰ τῆς ὁμοιότητος πρὸς τὴν θείαν φιλίαν εἰκότως, ὡς ἐν ἐβδόμῳ τῆς Σοφίας λέγεται, ὅτι „ἡ σοφία θησαυρός ἐστὶν ἀπειρος τοῖς ἀνθρώποις· ἢ οἱ χρώμενοι γεγονάσι μέτοχοι καὶ φίλοι Θεοῦ“·³⁵ χρησιμώτερον δέ, ὅτι δι' αὐτῆς ὁ ἀνθρώπος φθάνει πρὸς τὴν τῆς ἀθανασίας βασιλείαν, ὡς ἐν τῇ αὐτῇ Σοφίᾳ λέγεται ἐν τῷ ἕκτῳ· ἥδιον δέ, ὅτι „οὐκ

7 I Cor. 3, 10
37 Sap. 8, 16

16 Ioh. 18, 37

31 Eccl. 14, 22

34 Sap. 7, 14

ἔχει πικρίαν ἢ μετ' αὐτῆς διατριβή, οὔτε τι ἀηδὲς ἢ μετ' αὐτῆς κοινωνία, ἀλλ' εὐφροσύνην καὶ χαράν“, ὡς ἐν ὀγδόῳ τῆς Σοφίας λέγεται. Σκοπὸς οὖν ἐν τούτῳ τῇ βιβλίῳ σὺν Θεῷ τῇ τοῦ σοφοῦ ἔργῳ ἐπεξελεῖν, τουτέστι τὴν τε ἀλήθειαν τῆς πίστεως ὡς ὅταν τε ἡμῖν φανερώσαι καὶ τὰς ἐναντίας ἐξορίσαι πλάνας· ἢ δὲ κατὰ τῶν αἱρέσεων προχώρησις, δυσχερῆς δυοῖν ἕνεκα, ὅτι τε οὐκ ἴσμεν τὰς αὐτῶν ὑποθέσεις, ὥστ' ἐξ αὐτῶν λόγους λαμβάνοντες, ἀνατρέπειν τὰς αἱρέσεις αὐτῶν, ᾧ τρόπῳ οἱ διδάσκαλοι κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἐχρήσαντο διὰ τὸ εἰδέναι ἀκριβῶς τὰ αὐτῶν δόγματα, καὶ ὅτι τινὲς αὐτῶν, ὡς εἰ τοῦ Μωάμεθ καὶ τῶν ἄλλων δυσσεβῶν ὁ κατά-
 10 λογος, κατ' οὐδεμίαν ἡμῖν τῶν θείων γραφῶν κοινωνοῦσιν· ὥσπερ πρὸς
 f. 9 Ἰουδαίους μὲν ἐκ τῆς ἱερατικῆς παλαιᾶς, πρὸς δὲ τοὺς αἱρετικούς ἐκ τῆς καινῆς διαλεγόμεθα· ἐκείνων δὲ μηδετέραν δεχομένων, ἀνάγκη πρὸς τὰς φυσικὰς ἀνατρέχειν αἰτίας, αἷς πάντες ἀναγκάζονται τίθεσθαι· αὗται δὲ ὅμως ἐν τοῖς θείοις πράγμασιν ἀσθενοῦσιν.

15 Ἔτι δὲ καὶ ἀλήθειάν τινα βασανίζοντες, δείξομεν τὰς αἱρέσεις, αἷ δι' αὐτῆς ἀνατρέπονται· καὶ ὅπως τῇ χριστιανικῇ πίστει ἢ ἀποδεικτικῇ ἀλήθειᾳ συμφωνεῖ.

III. — Τίνι τρόπῳ χρηστέον πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας φανέρωσιν.

20 Ἄλλ' ἐφ' ᾧ μὲν τὴν ἀνθρωπίνην ἀπόδειξιν δυνατὸν ἐστι φθάνειν, ὥσπερ τὸ τὸν Θεὸν εἶναι, τὸ ἓνα αὐτὸν εἶναι, ᾧ καὶ οἱ φιλόσοφοι τῇ φυσικῇ τοῦ λόγου φωτὶ καὶ ἔγνωσαν καὶ ἀποδείξαι ἠδυνήθησαν, ἐπὶ ταῦτα καὶ ἡμεῖς τῇ τῆς ἀποδείξεως προχωρήσομεν τρόπῳ, τὰ δὲ μὴ συνοδεύοντά
 25 τῇ ἀνθρωπίνῳ νῷ καὶ λογισμῷ, ἀλλὰ πάντῃ ὑπεραίροντα αὐτόν, οἷον τὸ τὸν Θεὸν ἓνα εἶναι καὶ τρία· καὶ ὅσα τῇ θείᾳ ἀποκαλύψει καὶ τῇ ἐκ ταύτης φωτὶ πιστεύομεν, τῇ μὲν ἀξιοπιστίᾳ τῆς Γραφῆς πρὸς ἑαυτοὺς ἐρεισόμεθα, πρὸς δὲ τοὺς ἐναντιούμενους τῇ ἐκ τῶν φυσικῶν καὶ αἰσθη-
 30 τῶν ὁδῶ ἀγωνιούμεθα· δι' ἧς καὶ ἡμεῖς ἴσμεν πολλὰ περὶ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν τοῦ ὅτι ἐστι τρόπον, οὐ κατὰ τὸν τοῦ τί ἐστίν· τοῦτον δὲ τὸν τρόπον οὐ δεῖ ἀποδοκιμάζειν ἐν τοῖς τοιούτοις· ὡς γὰρ ἐσχάτης μανίας ἂν ἦν, εἴ τις ἰδιώτης ὢν, τὰ παρὰ τοῦ Φιλοσόφου προβαλλόμενα ψευδῆ ἐνόμιζε, διότι ταῦτα νοεῖν οὐκ ἠδύνατο αὐτός, οὔτω χείρονος ἀμαθίας, εἴ τις ἅ
 35 θεόθεν ἀπεκαλύφθησαν ἀγγέλων διακονούντων, ὑποπτεύοι ψευδῆ, ὅτι μὴ λόγῳ δυνατὸν τὰ τοιαῦτα ἀνερευνασθαι· διήκει μὲν γὰρ ἡ γνώσις τῶν θείων ἐκ τοῦ θείου νοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπινον, ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον τῶν ὑποδεχομένων αὐτήν. Ὅθεν, ὥσπερ ὁ ἀγγελικὸς νοῦς πλείστον ἐνδεῖ τοῦ θείου νοῦ, οὔτω καὶ ὁ ἀνθρώπινος οὐκ ἐξαρκεῖ πρὸς τὸν ἀγγελικὸν ἐν τῇ γνώσει τῆς περὶ τὸν Θεὸν ἀληθείας, τοῦ θείου νοῦ μόνου εἰδότος
 40 πᾶσαν τὴν περὶ ἑαυτὸν ἀλήθειαν τελείως καὶ ἀκριβῶς· ὅτι μόνος αὐτὰς

οἶδε τί ἐστὶν αὐτός, τῇ οὐσίᾳ τὴν τοῦ νοεῖν δύναμιν ἔχων ἐξισουμένην. Εἰ δὲ καὶ πλείστας τῶν αἰσθητῶν ιδιότητας ἀγνοοῦμεν, καὶ τινῶν γινωσκομένων τῇ αἰσθήσει ιδιοτήτων, λόγον, εὐρεῖν τελείως ἀδυνατοῦμεν, τί θαυμαστόν, εἰ τὰ περὶ τὴν ἄκραν ἐκείνην οὐσίαν νοητὰ | ὁ ἀνθρώπινος νοῦς f. 9^v ἐξιχνιάσαι οὐκ ἐξαρκεῖ· καλῶς δὲ καὶ ὁ Φιλόσοφος ἐν δευτέρῳ τῶν 6 Μετὰ τὰ φυσικὰ τὸν ἡμέτερον νοῦν οὕτως ἔχειν φησὶ πρὸς τὰ πρῶτα τῶν νοητῶν, ἃ φανότατα τῇ ἑαυτῶν εἰσι φύσει, ὥσπερ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸν ἥλιον· καὶ ἐν τῷ Ἰὼβ λέγεται· „Ἴδού Θεὸς μέγας νικῶν τὴν ἡμετέραν σοφίαν“ καὶ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους φησὶν ὁ Ἀπόστολος· „Ἐκ μέρους γινώσκωμεν“· Οὐκ ἄρα πᾶν τὸ περὶ Θεοῦ λεγόμενον, εἰ 10 καὶ λόγῳ δειχθῆναι μὴ δυνατόν, εὐθύς ὥσπερ τι ψεῦδος ἀπορρίπτειν προσήκει, ὥσπερ Μανιχαῖοι καὶ οἱ πλείστοι τῶν ἀπίστων ὑπέλαβον.

IV. — Διὰ τί τὴν τῶν θείων ἀλήθειαν, ἧς καὶ ὁ φυσικὸς ἀπτεται λόγος, οὐκ ἀποδείξεσιν, ἀλλὰ πίστει λαμβάνομεν. 15

Οὐ μόνον δὲ τὴν ὑπερφυσικὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ καὶ ἐφ' ἣν ἡ τοῦ λόγου διεξοδὸς ἐξικνεῖται, πίστει παραλαμβάνομεν ἐν ταῖς γραφαῖς· καὶ ἔδει τοῦτο γίνεσθαι οὕτως, διότι εἰ λόγῳ μόνῳ ζητεῖν τὴν τοιαύτην ἀλήθειαν κατελείπετο, πρῶτον μὲν ὀλίγοις ἂν τισι τῶν ἀνθρώπων ἢ περὶ τοῦ Θεοῦ γνῶσις ἐγεγίνετο διὰ τὸ τῶν καρπῶν τῆς ἐπιμελοῦς ἐξετάσεως, δι' ἧς ἔστιν 20 εὐρεῖν τὴν ἀλήθειαν, τοὺς πλείους ἀποτυγχάνειν, ἢ τῷ δεσμῷ κωλυομένους τοῦ σώματος, ἢ ταῖς περὶ τὸν βίου καθημεριναῖς ἀσχολίαις οὐκ εὐκαιροῦντας τῇ ζητήσει τῆς ἀληθείας, ἢ ἀμελείᾳ καὶ ῥαθυμίᾳ δουλεύοντας, δι' ἣν οὐ προαιροῦνται πονεῖν, ὥστε προλαβεῖν ὧν δεῖ πρὸς τὴν τῆς ἱεραῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν· τοὺς γὰρ τὰ θεῖα μέλλοντας εἰσεσθαι, πολλὰ προ- 25 γινώσκειν ἀνάγκη· διὸ καὶ ἡ μετὰ τὰ φυσικὰ πραγματεία ἐσχάτη καταλείπεται τοῖς σπουδαστοῖς τῆς σοφίας.

Δεύτερον, ὅτι καὶ χρόνου ἂν ἔδει πολλοῦ διὰ τε τὸ τῆς ἀληθείας ταύτης ὕψος καὶ τῷ τὸ πλείστα εἶναι τὰ προειληφθῆναι ὀφείλοντα καὶ τὸ τὸν ἐν νεότητι χρόνον, κινήσει ποικίλων παθῶν τῆς ψυχῆς περικλυζο- 30 μένης, ἀνεπιτήδειον εἶναι· παυσαμένων δὲ τῶν τοιούτων κινήσεων, φρονίμην γίνεσθαι καὶ σοφὴν, καὶ οὕτω ἐν βαρυτάτῳ τῆς ἀγνοίας σκότῳ τὸ τῶν ἀνθρώπων ἂν κατελείπετο γένος, ὀλίγων δὲ καὶ μετὰ πολὺν χρόνον, τῇ τῆς ἀποδείξεως ὁδῷ πρὸς τὸ τὸν Θεὸν γινώσκειν ἀφικνουμένων.

Τρίτον, ὅτι ἐν τῇ τῆς ἀνθρωπίνης ἀποδείξεως διεξόδῳ τοῦ ψεύδους 35 πολὺ παραμέμικται διὰ τε τὴν ἐν τῷ κρίνειν τοῦ ἡμετέρου νοῦ ἀρρωστίαν | καὶ τὴν τῶν φαντασμάτων ἐπεισαγωγὴν καὶ τὰς διαφόρους τῶν σοφῶν f. 10 περὶ τῶν αὐτῶν δόξας, ὑφ' ὧν πολλοῖς πλείστη ἂν ἦν ἀμφιβολία καὶ περὶ

τῶν ἀποδείκνυσθαι δυναμένων· πολλοῖς δὲ τῶν ἀληθῶν καὶ ἀποδεδειγμένων παραμύγνυται τι καὶ ψεῦδος, ὅπερ ἀναπόδεικτόν ἐστιν, εἰ σοφιστικῆ τινι ἢ ἐνδόξῳ προτάσει δεικνύοιτο· ὁ πολλάκις ἀπόδειξις ἂν νομισθεῖη. Ἴνα τοίνυν οἱ ἄνθρωποι καθαρὰν καὶ πεπηγυῖαν τὴν περὶ τῶν θείων ἀλήθειαν καὶ σύντομον ἔχωσιν, προνενοῆται ἡ θεία ἀγαθότης καὶ τῶν δυναμένων ληφθῆναι λόγῳ, πιστεῖ μετέχειν ἡμᾶς ἀμφισβητήσεως ἕξω καὶ πλάνης τινός· ὡς ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους λέγεται· „Μηκέτι περιπατεῖτε, καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ, ἐν ματαιότητι τοῦ νοῦς αὐτῶν ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ“. Καὶ ἐν τῷ Ἡσαΐα λέγεται· „Θῆσω πάντα τοὺς υἱούς σου διδασκτοὺς Θεοῦ“.

V. — Διὰ τί τὰ ἐν τοῖς θείοις ὑπὲρ λόγον πιστεῦσθαι ἐν ταῖς γραφαῖς παραδέδοται.

Εἰκότως δὲ καὶ τὰ παντὸς πόρρω λόγου θεόθεν πιστευθησόμενα παραδέδοται τοῖς ἀνθρώποις· πρῶτον μὲν, ὅτι οὕτω δόξαν ἐν ἡμῖν ὁ Θεὸς βεβαιῶσθαι, ὅτι αὐτός ἐστιν ἐπέκεινα παντὸς ὁ τις ἂν λογίσασθαι δύναιτο· καὶ οὕτω τὴν ἀνθρωπίνην ἐπιθυμίαν ἐξάπτει καὶ τὴν σπουδὴν οὐ μόνον πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν θείων καὶ ὑψηλῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν σεμνὸν βίον, δι' οὗ τῇ θεωρίᾳ τῶν ὑψηλοτέρων ἐνασχολεῖσθαι δυνάμεθα. Δεύτερον δέ, ὅτι ἐντεῦθεν τῆς οἰήσεως ὁ ἀνθρώπινος ἀπαλλάττεται νοῦς, τῆς μητρὸς τῶν αἰρέσεων, καὶ τῇ σώφρονι τῆς ἀληθείας ζητήσῃ προσέχει, εἰδὼς οὐ μόνον εἶναι ἀληθῆ, ἅπερ ἂν αὐτῇ τῇ διὰ τοῦ λόγου εὐρέσει δοκοίη, καὶ τοῦναντίον τὰ μὴ δοκοῦντα αὐτῷ οὕτω ψευδῆ, ἀλλ' εἶναι τινα μάλιστα ἀληθῆ ὡς ἐκ Θεοῦ προτιθέμενα ἀμέσως, ἃ πάντα τὸν ἀνθρώπινον ὑπεραίρει νοῦν. Καὶ ὁ Φιλόσοφος ἐν δεκάτῳ τῶν Ἡθικῶν· „Δεῖ, φησί, τὸν ἄνθρωπον ὡς οἶόν τε ἑαυτὸν πρὸς τὰ ἀθάνατα ἔλκειν“· καὶ ἐν ἐνδεκάτῳ περὶ ζῳῶν γενέσεως· „Εἰ καὶ ὀλίγον ἐστί, φησὶν, ὁ περὶ τῶν ἀνωτέρων λαμβάνομεν οὐσιῶν, ὅμως τὸ βραχὺ τοῦτο πάσης γνώσεως μᾶλλον καὶ φιλεῖται καὶ ἀγαπᾶται“· ὥστε καὶ κατ' αὐτόν, τὴν περὶ τῶν τιμιω-
f. 10^v τάτων πραγμάτων εἰδησιν, καὶ ἀτελῆς ἢ, μεγίστην | τελείωσιν τῇ ψυχῇ συνεισφέρειν· ὅθεν εἰ καὶ τὰ μὴ δυνάμενα λόγῳ ληφθῆναι ὁ ἀνθρώπινος ἀδυνατεῖ δέξασθαι λόγος, ὅμως, πολλὴν αὐτῷ περιποιεῖται τελειότητα, εἰ ταῦθ' οὕτω καὶ ὅπως οὖν πιστεῖ κατέχει· καὶ διὰ τοῦτο λέγεται ἐν τῷ τρίτῳ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ· „Πλείστα ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην αἴσθησιν ἐδείχθη σοι“. Καὶ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους β' λέγεται· „Τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ... ἡμῖν δὲ ἀπεκάλυψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ“.

7 Eph. 4, 17, 18

9 Is. 54, 18

34 Eccli. 3, 25

35 I Cor. 2, 10, 11

VI. — "Ὅτι τὸ πείθεσθαι τοῖς πίστει παραδεδομένοις οὐκ ἔστιν εὐκολίας, εἰ καὶ ὑπὲρ λόγον εἰσὶν.

Ἄλλ' οἱ τῇ μηδὲν ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων ἐχούσῃ τεκμήριον ἀληθείᾳ πιστεύοντες οὐκ εὐκολία τινὶ τοῦτο ποιούσιν, ὥσπερ σεσοφισμένοις τισὶν ἐξακολουθήσαντες μύθοις· τὰ γὰρ τῆς θείας σοφίας ἀπόρρητα αὐτὴ δι' ἑαυτῆς ἠξίωσε τοῖς ἀνθρώποις ἀποκαλύψαι· ἢ τὴν αὐτῆς παρουσίαν καὶ τῆς ἰδίας διδασκαλίας καὶ ἐμπνεύσεως τὴν ἀλήθειαν ἀρμοζούσαις καὶ ἱκαναῖς ἀποδείξεσιν ἐφανέρωσε, τοῖς ὑπὸ πάντων ὀρωμένοις ἔργοις, ἃ τὴν δύναμιν τῆς φύσεως ἀπάσης ἐνίκα, τὰ ὑπὲρ λόγον δόγματα βεβαιούσα, τουτέστι θαυμαστῇ τῶν ἀσθενῶν θεραπείᾳ, νεκρῶν ἀναστάσει, παραδόξῳ μεταβολῇ τῶν οὐρανίων σωμάτων, καὶ τὸ παραδοξότατον, διανοιῶν ἀνθρωπίνων ἐμπνεύσει, ὑφ' ἧς ἄνδρες ἀπλοὶ τε καὶ ἰδιῶται τῆς τοῦ Πνεύματος δωρεᾶς ἐμπλησθέντες, ἐν μιᾷ ῥοπῇ τῆς ἄκρας ἔτυχον σοφίας καὶ εὐπορίας· ὧν ὀρωμένων, οὐχ ὄπλων βία, οὐχ ἡδονῶν ὑποσχέσει, ἀλλ' ὁ θαυμαστότατον πάντων, μέσον τῆς τῶν δεικτῶν τυραννίδος, ἀναρίθμητον πλῆθος οὐκ ἀμαθῶν μόνον ἀνθρώπων, ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν σοφωτάτων, πρὸς τὴν τῶν χριστιανῶν πίστιν μετέπειτα· ἐν ἣ κηρύττεται τὰ πάντα νοῦν ἀνθρώπινον ὑπερβαίνοντα, σαρκικῶν τε ἡδονῶν ἐποχὴ καὶ τῶν κοσμικῶν ἀπάντων ὑπεροψία· οἷς πείθεσθαι τῶν θνητῶν τὰς ψυχὰς μέγιστον ἂν εἴη θαυμάτων καὶ φανερόν τῆς θείας ἐμπνεύσεως ἔργον· ὥστε τῶν ὀρωμένων καταφρονουμένων ἀπάντων, μόνων εἶναι τὴν ἐπιθυμίαν τῶν ἀοράτων· ὧν ἕκαστον οὐκ ἐξαίφνης οὐδ' ἀπὸ τύχης, ἀλλ' ἐκ τῆς θείας φανερόν οἰκονομηθῆναι προνοίας· καὶ δῆλον ἀπὸ τοῦ πολλοῖς πρότερον χρόνοις τοῖς τῶν προφητῶν ῥήμασι τὰ μετὰ ταῦθ' ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα προειπεῖν, ὧν αἱ βίβλοι παρ' ἡμῖν εἰσὶν ἐν αἰδοῖ ὡς τῇ ἡμετέρᾳ πίστει φανερώτατα μαρτυροῦσαι· | ἧς δὴ μαρτυρίας τὸν τρόπον ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους β' ἐκτίθησι λέγων· „Ἦτις (ἢ τῶν ἀνθρώπων δηλαδὴ σωτηρία) ἀρχὴν λαβοῦσα τοῦ λαλεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη, συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημείοις τε καὶ τέρασι καὶ ποικίλαις δυνάμεσι καὶ Πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς“. Αὕτη τοίνυν ἢ οὕτω θαυμαστῇ τοῦ κόσμου πρὸς τὴν τῶν χριστιανῶν πίστιν ἐπιστροφῇ μαρτύριον ἐναργέστατόν ἐστι τῶν παρελθόντων σημείων, ὥστε μὴ δεῖν ταῦτα τοῦ λοιποῦ βασανίζεσθαι, ὡς ἐν αὐτοῖς ἐκδηλότατα φαινόμενα τοῖς ἀποτελέσμασιν. Ἦν γὰρ ἂν θαυμαστότατον πάντων σημείων, εἰ πρὸς τὸ πιστεύειν οὕτω μέγала καὶ πράττειν οὕτω δυσχερῆ καὶ ἐλπίζειν οὕτως ὑψηλὰ ἄνευ παραδόξων ὁ κόσμος ἐνήχθη σημείων ὑπ' ἀμαθῶν καὶ ἀσήμων ἀνθρώπων· εἰ καὶ τοῖς ἡμετέροις καιροῖς, εἰς βεβαίωσιν τῆς ἡμῶν πίστεως, οὐ παύεται διὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ θαυματουργῶν ὁ Θεός.

26 β: allusion sans doute au chapitre, car on ne connaît point de seconde épître aux Hébreux 27 Heb. 2, 3, 4

Ἄλλ' οἱ τὰς αἵρέσεις εἰσάγοντες δι' ἐναντίας ἦλθον ὁδοῦ, ὡς δῆλον ἐπὶ τοῦ καταράτου Μωάμεθ, ὃς σαρκικῶν ὑποσχέσεσιν ἡδονῶν, ὧν ἐπὶ τὴν ἀπόλαυσιν τὸ ἐπιθυμητικὸν διανίστησιν, ἐδελέασε τοὺς ἀνθρώπους, ἐπιτάγματα τε παρέδωκεν ὅμοια τοῖς ὑπεσχημένοις, ταῖς τῆς σαρκὸς ἐπιθυμίαις ἐφίεις τὰς ἡνίας, αἷς οἱ σαρκικοὶ τῶν ἀνθρώπων μεθ' ὁρμῆς πεφύκασιν πείθεσθαι· ἀληθῶν τε δόγματων οὐδόλως ἐφρόντισεν, εἰ μήπου τοιούτων οἷα καὶ πᾶς τις ἂν εἰδείη φυσικῶς μηδὲ μετρίως σοφός· εἰ δέ τι καὶ ἀληθὲς εἶπε, μύθοις καὶ ψεύδεσι παρέμιξε, σημειᾶ τε οὐ παρέσχετο, τὰ μόνον τῆς θείας ἐπιπνοίας τεκμήρια. Ἡ γὰρ φανερά ὑπὲρ τὴν φύσιν ἐνέργεια, ἣν μὴ θεῖαν εἶναι ἀδύνατον, δείκνυσι τὸν διδάσκαλον τῆς ἀληθείας ἀναμφιβόλως ἐπίπνου· ἀλλ' εἶπεν ἐν ὄπλων ἐληλυθέναι δυνάμει, ἃ τυράννοις πρόσεστι καὶ λησταῖς· ὁμοίως οὐδ' οὕτως τινὲς τῶν σοφῶν ἐπίστευσαν αὐτῷ, ἀλλ' ἀνθρώποι θηριώδεις καὶ ἐν ἐρήμοις διάγοντες, πάσης διδασκαλίας θείας ἀνήκασιν· δι' ὧν τοὺς ἄλλους τοῖς ὄπλοις ἠνάγκασεν. Οὔτε ἀπ' οὐδενὸς λόγου τῶν παλαιγενῶν προφητῶν ἔχει τὴν μαρτυρίαν· διαστρέφει μὲν οὖν αὐτὸς τὰ δόγματα τῶν διαθηκῶν ἀμφοτέρων μυθικοῖς διηγήμασιν. Ὅθεν διαστρόφως καὶ εἴρξε τοὺς ἀκολούθους τὰς ἱερὰς βίβλους ἀναγιγνώσκειν, ὥστε μὴ δι' αὐτῶν τὸ ψεῦδος ἐλέγχεσθαι· ἐξ ὧν δῆλον, f. 11^v ὡς αἱ προσέχοντες αὐτῷ κουφότητι | τοῦτο πάσχουσιν·

20

VII. — Ὅτι ἡ τῆς ἀποδείξεως ἀλήθεια οὐκ ἐναντία τῇ ἀληθείᾳ τῆς πίστεως.

Ἄλλ' εἰ καὶ ἡ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀλήθεια τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ὑπεραίρει, ὁμοίως τὰ λόγῳ φυσικῶς δεικνύμενα οὐκ ἐναντιοῦται αὐτῇ· τὰ τε γὰρ φυσικῶς ταῖς ἀποδείξεσι ἐσκεμμένα ἀληθέστατα εἶναι συμβαίνει, 25 τὰ τε πίστει γινωσκόμενα πολλῷ μᾶλλον, ὡς φανερωῶς θεόθεν βεβαιωθέντα. Ἀληθεῖ δὲ οὐ μάχεται ἀληθές, ἀλλὰ ψεῦδος μόνον.

Ἔτι, εἰ δὲ ταῖς τῶν μαθητῶν ψυχαῖς ὑπὸ τοῦ διδασκάλου εἰσάγεται, ἡ αὐτοῦ πρῶτον περιέχει σοφία, εἰ μὴ πεπλασμένως διδάσκει, ἡ δὲ τῶν φύσει γινωσκομένων γνῶσις ἐν ἡμῖν ἐκ Θεοῦ, ὃς καὶ τῆς φύσεως ἡμῖν 30 καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ποιητῆς ἐστίν, τὰς ἀρχὰς ταύτας καὶ ἡ θεία περιέχει σοφία· ὥστε τὸ ἐναντίον ταῖς ἀρχαῖς ταύταις καὶ τῇ θεῖᾳ σοφίᾳ ἐναντίον ἐστίν. Οὐκ ἄρα ἀπὸ Θεοῦ ἂν εἴη· εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ, οὐκ ἂν εἴη ἐναντίον.

Ἔτι, πῶς ἂν ἦν ἐκ Θεοῦ τὸ ἐμποδίζον ἡμῖν πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας· ὁ δὲ νοῦς ἐμποδιζόμενος ταῖς ἐναντίαις ἀποδείξεσιν οὐ δύναται πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας κατανόησιν προχωρεῖν. Οὐκ ἄρα ἐναντία ἡ τε πίστις καὶ ἡ φυσικὴ γνῶσις.

Ἀλλὰ μὴν καὶ ἀδύνατον τῷ αὐτῷ περὶ τοῦ αὐτοῦ τὰς ἐναντίας εἶναι δόξας· διὸ καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους φησὶν· „Ἐγγύς σου

τὸ ῥῆμα ἐν τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν τῷ στόματί σου· τὸ ῥῆμα δηλαδὴ τῆς πίστεως, ὃ κηρύττομεν“· τῷ δὲ ὑπὲρ ἀπόδειξιν εἶναι, ἔδοξέ τισιν ἐναντίον εἶναι τῷ λόγῳ.

Ἐκ τούτων τοίνυν δῆλον, ὡς ὅσα ἐναντία τοῖς τῆς πίστεως δόγμασιν ἐπιχειρήματα προτεθείη, ταῦτ' ἐκ τῶν φυσικῶν ἀρχῶν καὶ καθ' αὐτὰ γνω- 6 ρίμων οὐκ ὀρθῶς ὠρμηγνται· ὅθεν οὐδ' ἀποδείξεως δύναμιν ἔχουσιν, ἀλλ' εἰσὶν ἢ ἐνδοξοὶ, ἢ σοφιστικοὶ λόγοι, καὶ οὕτω πρὸς τὸ λύειν αὐτὰ καταλείπεται τόπος.

VIII. — Πῶς ἔχει ἡ ἀνθρωπίνη ἀπόδειξις πρὸς τὴν τῆς 10 πίστεως ἀλήθειαν.

Ἐπισκεπτέον δ' ἂν εἴη, ὅτι τὰ αἰσθητά, ἐξ ὧν ἡ ἀνθρωπίνη ἀπόδειξις ἀνίσχει, ἔχουσι τι τῆς θείας ὁμοιότητος ἵχνος ἐν ἑαυτοῖς, εἰ καὶ οὕτως ἀτελές, ὥστε πρὸς τὸ τὴν θείαν οὐσίαν δεικνύναι, εὐρίσκεσθαι παντάπασιν ἀδρανές· ἔχουσι γὰρ τὰ ἀποτελέσματα οἰκείως ἑαυτοῖς τὴν τῶν ἰδίων 15 αἰτιῶν ὁμοιότητα, ἐπεὶ πᾶν τι ποιοῦν ὅμοιον ἑαυτῷ ἀμηγέπη ποιεῖ, καὶ οὐ τέλειον. Ἡ ἀνθρωπίνη τοίνυν ἀπόδειξις οὕτως ἔχει πρὸς τὸ τὴν τῆς πίστεως γινώσκειν ἀλήθειαν, ἢ μόνοις τοῖς γινώσκουσι | τὴν θείαν οὐσίαν f. 12 καταφανῆς εἶναι δύναται, ὥστε πρὸς αὐτὴν ὁμοίους ἀληθείσι καὶ πιθανοὺς λόγους συνάγειν· οἵτινες οὐκ ἀρκοῦσιν ὥστε τὴν προειρημένην ἀλήθειαν 20 ὥσπερ ἀποδεικτικῶς ἢ καθ' αὐτὴν γινωσκομένην καταλαμβάνεσθαι. Ἔστι μέντοι χρήσιμον ἐν ταῖς τοιαύταις τῶν ἀποδείξεων, καὶ ἀσθενέσιν οὐσαις ἀμηγέπη, γυμνάζειν ἑαυτὴν τὴν ἡμετέραν διάνοιαν· ἐφόσον ἄπεστιν, ἢ τοῦ καταλαμβάνειν ἢ ἀποδεικνύναι τὰ τοιαῦτα δύνασθαι οἴησις· ἐπεὶ περὶ τῶν ὑψηλοτάτων καὶ τὸ φαύλη καὶ ἀδρανεὶ ἐπισκέψει δύνασθαι τι 25 κατανοεῖν ἡδιστόν ἐστιν, ὡς προεῖρηται· „Καὶ εἰ μὴ φθάσεις, φησὶν Ἰλᾶριος, ἀλλὰ τὸ προκόψαι ἡδύ· ὁ γὰρ εὐσεβῶς ἀνιχνεύων τὰ ἄπειρα, εἰ καὶ μὴ ἐπιτυγχάνει, αἰεὶ μέντοι προκόπτει τῷ προϊέναι“.

IX. — Περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐνταῦθα μεταχειρήσεως. 30

Δῆλον δὴ, ὡς ἡ πρόθεσις τοῦ σοφοῦ, περὶ τε τὴν διπλὴν τῶν θείων ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἐναντίων αἱρέσεων· λέγω δὲ διπλὴν, οὐκ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅς ἐστι μία καὶ ἀπλουστάτη ἀλήθεια, ἀλλ' ἀφ' ἡμῶν διαφόρως ἐχόντων πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν θείων.

Καὶ ἡμεῖς οὖν πρὸς μὲν τὴν τῆς πρώτης ἀληθείας φανέρωσιν τοῖς ἀπο- 35 δεικτικοῖς χρησόμεθα λόγοις, αἷς δυνατὸν τοὺς ἐναντιουμένους νικᾶν· πρὸς δὲ τὴν δευτέραν οὐκ ἀρκοῦντων ὁμοίως, ὅμως χρησόμεθα, οὐ νικήσοντες τοὺς ἀντιλέγοντας, ἀλλὰ λύσοντες ἃ κατὰ τῆς ἀληθείας προφέρουσιν. Ὁ μέντοι καθέκαστον τρόπος, ᾧ νικήσομεν τοὺς ἀνθισταμένους, ἐκ τῶν τῆς Γραφῆς ἐστὶ σημείοις βεβαιωθέντων· τοῖς γὰρ ὑπὲρ ἀνθρωπίνη ἀπόδειξιν 40

οὐκ ἄλλως ἢ τοῦ Θεοῦ ἀποκαλύπτοντος πεπιστεύκαμεν· εἰσαχθήσονται δὲ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ λόγοι πιθανοί, οὐ πρὸς νίκην τῶν ἐναντίων, ἀλλὰ πρὸς διατριβὴν τῶν πιστῶν καὶ γυμνάσιον· τὸ γὰρ τῶν ἀποδείξεων ἐνδεὲς μᾶλλον ἢ αὐτοὺς εἰς τὸ τῶν αἱρέσεων ἔχουσθαι βεβαιώσειεν, νομίζοντας οὕτως ἀσθενέσι λόγοις προσκειμένους πιστεύειν.

Πρῶτον οὖν τὴν ἀλήθειαν βεβαιώσομεν λόγοις ἀποδεικτικοῖς, ἣν καὶ ἡ πίστις παραδίδωσι καὶ ὁ λόγος συνέπεται καὶ λόγοις ἐνδόξοις· εἶτα περὶ τῆς πάντα λόγον νικώσης ἀληθείας ἐροῦμεν. Ἐτι ἀποδείξασί τε καὶ μαρτυρίαις λύσομεν τοὺς ἐναντίους, ἀποδείξει δὲ ἐνδόξοις, οἷς πᾶσιν ὡσπερ θεμελίους προϋπόκειται τὸ περὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι ζήτημα.

f. 12^v X. — Περὶ τῶν λεγόντων ὅτι τὸ τὸν Θεὸν εἶναι οὐκ ἀποδείκνυται ὡς καθ' αὐτὸ φανερόν.

Ἐνιοὶ γὰρ φασὶ τὸ τὸν Θεὸν εἶναι καθ' ἑαυτὸ φανερόν εἶναι, ὥστε τὸ ἐναντίον αὐτῷ μηδὲ δύνασθαι τινὶ ὑποληφθῆναι, καὶ οὕτω μηδὲ δύνασθαι δεικνυσθαι τὸ τὸν Θεὸν εἶναι. Ἐκεῖνα γάρ, φασὶ, καθ' ἑαυτὰ εἶναι γνῶριμα, ἃ τῶν ὄρων γινωσκομένων γινώσκονται· ὡσπερ γνωσθέντος τί ἐστὶν ὄλον, καὶ τί ἐστὶ μέρος αὐτίκα γινώσκεται, καὶ ὅτι πᾶν ὄλον μείζον τοῦ μέρους· τοιοῦτον δὲ καὶ τὸ τὸν Θεὸν εἶναι· τῷ γὰρ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ νοεῖται, οὐ μείζον οὐκ ἐστὶν ἐπινοῆσαι· ὥστε πρῶτον μὲν ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦλάχιστον ἀναγκαῖον εἶναι τὸ τὸν Θεὸν εἶναι· εἶτα καὶ ἐν τῷ πράγματι· τὸ γὰρ ἐν διανοίᾳ καὶ πράγματι ὑφιστάμενον μείζον τοῦ ἐν διανοίᾳ μόνον νοουμένου· τοῦ δὲ Θεοῦ μηδὲν εἶναι μείζον ὅ τοῦ ὀνόματος δεικνυσὶν ὀρισμᾶς.

Ἐτι, ἃ γινώσκονται φυσικῶς, καθ' ἑαυτὰ πάντως γινώσκονται· τὸ δὲ τὸν Θεὸν εἶναι φυσικῶς ἐστὶ γνῶριμον· φύσει γὰρ πρὸς αὐτὸν ἢ τῶν ἀνθρώπων ἔφεσις τείνει ὡς εἰς ἔσχατον τέλος, ὡς αὐτίκα δειχθήσεται.

Ἐτι, καθ' ἑαυτὸ ἐστὶ γνῶριμον, ᾧ τὰ ἄλλα γινώσκονται· τοιοῦτος δὲ ὁ Θεός· ὡς γὰρ τὸ τοῦ ἡλίου φῶς ἀρχὴ ἐστὶ πάσης ὀρατῆς καταλήψεως, οὕτω καὶ τὸ θεῖον φῶς ἀρχὴ πάσης νοητῆς ἐστὶ γνώσεως, τοῦ πρώτου νοητοῦ φωτὸς ἐν αὐτῷ μάλιστα εὑρισκομένου.

XI. — Ἐλεγχος τῆς προειρημένης δόξης καὶ λύσις τῶν ἀποδείξεων.

Ἡ δὲ δόξα αὕτη πῆ μὲν ἐκ τοῦ ἔθους ἐστίν, ὃ ἰσχὺν ἔχει φύσεως· πάντες γὰρ παιδόθεν, τὸ τοῦ Θεοῦ ὄνομα ἀκούειν εἰώθαμεν καὶ ἐπικαλεῖσθαι· πῆ δὲ ἐκ τοῦ μὴ διακρίνειν τί τὸ ἀπλῶς φανερόν, καὶ τί τὸ πρὸς ἡμᾶς. Ἀπλῶς μὲν γὰρ τὸ τὸν Θεὸν εἶναι καθ' ἑαυτὸ ἐστὶ φανερόν, ὅτι τὸ εἶναι αὐτοῦ ἐστὶν ὅπερ αὐτός. Ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦθ' ὅπερ ἐστὶν ὁ Θεὸς τῇ διανοίᾳ συλλαβεῖν οὐ δυνάμεθα, ὅσον πρὸς ἡμᾶς ἄγνωστον καταλείπεται· καὶ τοῦτο βούλεται τὸ πρὸς τὰ φανερώτατα τῶν πραγμάτων ἔχειν

τὸν ἡμέτερον νοῦν, ὡς πρὸς τὸν ἥλιον τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα, τῷ Ἀριστοτέλει ἐν τοῖς Μετὰ τὰ φυσικὰ εἰρημένον. Λύονται δὲ τὰ ἐπιχειρήματα οὕτως.

Οὐκ ἀνάγκη τὸ τὸν Θεὸν εἶναι φανερόν εἶναι εὐθύς, γνωσθείσης τῆς τοῦ Θεοῦ ὀνόματος σημασίας· πρῶτον μὲν ὅτι μηδ' αὐτοῖς τοῖς συγχωροῦσιν εἶναι Θεὸν ἔστι γινώριμον τοῦτ' εἶναι Θεόν, οὐ μείζον οὐκ ἔστιν ὑποληφθῆναι· πολλοὶ γὰρ τῶν ἀρχαίων τοῦτον τὸν κόσμον ἔφασαν εἶναι Θεόν. Εἶτα, καὶ διδομένου πᾶσιν οὕτω νοεῖσθαι, οὐκ ἀνάγκη εἶναι τι ἐν τῇ τῶν πραγμάτων φύσει οὐ μείζον οὐκ ἔστιν νοεῖσθαι· οὐ γὰρ τῷ εἶναι τι ἐν τῷ νῷ τὸ καὶ ἐν τῇ τῶν πραγμάτων φύσει εἶναι ἀκολουθεῖ. Ἄλλὰ καὶ οὕτως φυσικῶς ὁ ἄνθρωπος τὸν Θεὸν γινώσκει, ὡς καὶ φύσει αὐτοῦ ἐφίεται· ἐφίεται δὲ αὐτοῦ φύσει, ὡς φύσει τῆς μακαριότητος ἐφιέμενος, ἢ ἔστιν ὁμοιότης τῆς θείας ἀγαθότητος, ὥστε καὶ ἡ ὁμοιότης τοῦ Θεοῦ γινώσκεται φυσικῶς ἐν ἀνθρώπῳ, ἅτε διὰ τῶν ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν ἰδιοτήτων εἰς τὴν θεῖαν γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου συλλογισμῷ προϊόντος.

Καὶ αὐθις· ἔστι μὲν ὁ Θεός, ᾧ τὰ ἄλλα γινώσκονται, οὐχ οὕτω μέντοι, ὥστε τὰ ἄλλα μὴ γινώσκεισθαι, αὐτοῦ μὴ γινωσκομένου, ὃ προσήκει ταῖς καθ' αὐτὰς γνωρίμοις ἀρχαῖς· ἀλλ' ὅτι διὰ τῆς ἐλλάμψεως αὐτοῦ παντὸς ἐν ἡμῖν ἐγγίνεται γνῶσις.

XII. — Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι τὸ τὸν Θεὸν εἶναι δειχθῆναι ἀδύνατον.

Ἄλλοι δὲ ἐναντίως τοῖς προειρημένοις ἐδόξασαν τὸ τὸν Θεὸν εἶναι μὴ δύνασθαι ἀποδείκνυσθαι ὅλως, ἀλλὰ μόνη πίστει καὶ ἀποκαλύψει γινώσκεισθαι. Καὶ προαχθῆναι δοκοῦσιν εἰς τοῦτο διὰ τὴν τῶν ἀποδείξεων ἀσθένειαν, ἃς εἰσηγόν τινες πρὸς τὸ τὸν Θεὸν εἶναι δεικνύναι, καὶ διὰ τοὺς τινῶν λόγους, οἵτινες ἐπειρῶντο δεικνύειν ταῦτόν εἶναι ἐπὶ Θεοῦ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ εἶναι, τουτέστιν ὅπερ ἀποκρινόμεθα πρὸς τὴν ζήτησιν τοῦ εἶ εἶστι καὶ τοῦ τί ἐστίν. Εἰ οὖν οὐδεμιᾶ μεθόδῳ ἀποδείξεως ἐφικνούμεθα τοῦ γνῶναι τί ἐστίν ὁ Θεός, εὐδὴλον ὅτι οὐδὲ τοῦ γνῶναι ὅτι ἐστίν. Ἄλλὰ τὸ ψεῦδος τῆς τοιαύτης ἀποφάσεως δεικνύται ἐκ τε τῆς ἀποδεικτικῆς ἐπιστήμης, ἣτις ἐκ τῶν αἰτιατῶν τὰ αἷτια συνάγειν διδάσκει, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς τάξεως τῶν ἐπιστημῶν. Εἰ γὰρ μηδεμία ἐστὶν ἐπιστητὴ οὐσία παρὰ τὴν αἰσθητὴν, οὐδ' ἐπιστήμη τις ἐστὶ παρὰ τὴν φυσικὴν, ὡς ἐν τετάρτῳ τῶν Μετὰ τὰ φυσικὰ λέγεται.

Ἔτι τε ἐκ τῆς τῶν φιλοσόφων σπουδῆς, οἱ τὸ τὸν Θεὸν εἶναι ἐπεχειρήσαν ἀποδεικνύναι, καὶ πρὸς τούτοις τῇ ἀποστολικῇ ἀληθείᾳ, δι' ἰσχυρισμένην „τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθοραῖσθαι“. Εἰ

δὲ καὶ τὸ εἶναι, ᾧ τὸν Θεὸν ἐν ἑαυτῷ φαμέν ὑφεστάναι, ἀγνοεῖται ἡμῖν οἶον ἐστίν, ὡσπερ καὶ ἡ θεία οὐσία, ἀλλὰ τὸ εἶναι, ὃ σημαίνει τὴν ἐν τῷ νῷ σύνθεσιν, οὐκ ἀγνοεῖται· οὕτω δὲ ὑπ' ἀπόδειξιν τὸ τὸν Θεὸν εἶναι·
 f. 18^v πίπτει, ἐκ τῶν ἀποδεικτικῶν λόγων τῆς ἡμετέρας διανοίας ἐναγομένης
 5 τοιαύτην πρότασιν ἀνατυποῦν περὶ τοῦ Θεοῦ, ἢ δείκνυσι τὸν Θεὸν εἶναι.

XIII. — Λόγοι ἀποδεικνύοντες εἶναι Θεόν.

Δειχθέντος τοίνυν, ὡς οὐκ ἔστι μάταιον πειρᾶσθαι δεικνύναι Θεὸν εἶναι, προῖτέον ἐπὶ τὰ καὶ ἀποδεικνύναι τοῦτο. Ἀριστοτέλης μὲν οὖν ἐκ
 10 τῆς κινήσεως ἀπέδειξε μεθόδοις δυσὶν· ὧν ἡ προτέρα τοιαύτη·

Πᾶν τὸ κινούμενον ὑπ' ἄλλου κινεῖται· φαίνεται δέ τι τῇ αἰσθήσει κινούμενον, ὡς, λόγου χάριν, ὁ ἥλιος· οὐκοῦν ἄλλου κινουόντος κινεῖται· ἢ τοίνυν κάκεινο τὸ κινοῦν κινεῖται, ἢ οὐ· εἰ μὲν οὖν μὴ κινεῖται, ἔχομεν τὸ ζητούμενον, ὅτι ἔστι τι κινοῦν ἀκίνητον, ὃ φαμέν εἶναι Θεόν· εἰ δὲ
 15 κινεῖται, ὑπ' ἄλλου κινεῖται· ἢ τοίνυν ἐπ' ἄπειρον ἐστὶ προϊέναι (ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἐπ' ἄπειρον προϊέναι), ἢ ἀνάγκη καταντῆσαι εἰς τι πρώτως κινοῦν ἀκίνητον. Δείκνυσι δὲ καὶ τὰς δύο προτάσεις, τὴν μὲν ὅτι πᾶν τὸ κινούμενον ὑπ' ἄλλου κινεῖται, λόγοις τρισίν· τὴν δὲ ὅτι ἐν τοῖς κινουσι καὶ κινουμένοις οὐκ ἔστιν ἐπ' ἄπειρον προϊέναι, λόγοις ὁμοίως τρισίν.
 20 Ἡ δὲ δευτέρα μέθοδος τοιαύτη ἐστίν· εἰ πᾶν τὸ κινοῦν κινοῖτο, αὕτη ἢ πρότασις ἢ καθ' αὐτὴν ἐστὶν ἀληθής, ἢ κατὰ συμβεβηκός· ἀλλὰ μὴν κατὰ συμβεβηκός εἰ ἀληθής ἐστίν, οὐκ ἔστιν ἀναγκαία, ἀλλ' ἐνδεχομένη· εἰ δὲ ἐνδεχομένη, ἐνδεχόμενον ἔσται μηδὲν κινεῖσθαι ποτέ· τοῦτο δὲ ἀδύνατον τὸ ποτέ μὴ εἶναι κίνησιν· ἄλλως τε, εἰ κατὰ συμβεβηκός εἴη
 25 ἀληθής, εὐρεθήσεται ποτέ τὸ κινούμενον χωρὶς τοῦ κινουόντος, καὶ τὸ κινοῦν ἄνευ τοῦ κινουμένου· τὰ γὰρ κατὰ συμβεβηκός ἐνούμενα καὶ χωρίζεσθαι ποτε δύνανται, καὶ ἐν ἄλλοις. Εἰ δὲ καθ' αὐτὴν ἐστὶν ἀληθής, ἐπεὶ ἀνάγκη τὸ κινοῦν κινεῖσθαι, ἢ τῷ αὐτῷ εἶδει τῆς κινήσεως ἢν κινεῖ, ἢ ἐτέρῳ· εἰ μὲν τῷ αὐτῷ, ἀλλ' ἀδύνατον· τὸν γὰρ διδάσκοντα ἀνάγκη
 30 ἐπιστήμην ἔχειν, τὸν δὲ μανθάνοντα ἀνάγκη μὴ ἔχειν, καὶ οὕτως ἀνάγκη τὸν αὐτὸν κατὰ τὸ αὐτὸ τὸ αὐτὸ ἔχειν τι καὶ μὴ ἔχειν· ὅπερ ἀδύνατον· ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀλλοιοῦντος καὶ ὑγιαίνοντος, καὶ παντὸς κινουόντος ὁπωσδηποτοῦν. Εἰ δὲ ἄλλῃ κινήσεως εἶδει, ἐν τε δηλονότι τὸ κατὰ τόπον κινοῦν ἀλλοιοῦσθαι, τὸ δὲ ἀλλοιούμενον αὔξεσθαι, ὁμοίως δὲ καὶ περὶ
 35 τῶν ἄλλων, ἔπεται μὴ δυνατὸν εἶναι προϊέναι ἐπ' ἄπειρον, πεπερασμένων
 f. 14 ὄντων | τῶν εἰδῶν καὶ τῶν γενῶν τῆς κινήσεως· καὶ οὕτως ἔσται τι πρώτως κινοῦν, ὃ μὴ ὑπ' ἄλλου κινεῖται· εἰ μὴ τις ἴσως εἴποι, ὅτι ἔσται περίοδος, καὶ πεπληρωμένων τῶν γενῶν τῆς κινήσεως, ἐπανακάμψει· ἵνα εἰ τὸ κατὰ τόπον κινοῦν ἀλλοιοῖτο καὶ τὸ ἀλλοιοῦν αὔξειτο, πάλιν τὸ αὔξον κατὰ τόπον κινοῖτο· ἐκ δὲ τούτου πάλιν τὸ πρότερον ἔπεται, τουτέστιν ὃ κινεῖ

καθ' ἓν εἶδος κινήσεως, κατὰ ταῦτὸ πάλιν κινεῖσθαι, οὐκ ἀμέσως, ἀλλ' ἐμμέσως. Καταλείπεται τοίνυν ἀνάγκη εἶναι τιθέναι τι πρῶτον, ὃ ὑπ' οὐδενὸς ἔξωθεν κινεῖται.

Τούτων τῶν λόγων τὰς προχωρήσεις δύο φαίνονται ποιεῖν ἀσθενεῖς· πρῶτον, ὅτι προΐασιν ἐκ τοῦ τιθέναι τὴν κίνησιν αἰδίου· ὅπερ οὐκ ἔστιν ἀληθές τοῖς καθολικοῖς. Ἀλλὰ ῥητέον, ὅτι εἰ καὶ ἡ δραστηκωτάτη μέθοδος πρὸς τὸ δεῖξαι εἶναι Θεὸν ἐκ τοῦ ὑποκείσθαι τὴν κίνησιν αἰδίου ἐστίν, ἀλλὰ καὶ μὴ ὑποκειμένης, οὐδὲν ἦττον φανερόν τὸ εἶναι Θεόν. Εἰ γὰρ ὁ κόσμος καὶ ἡ κίνησις ἤρξατο, ἀνάγκη κείσθαι τι αἴτιον, ὅπερ ἐκ νέου τὸν κόσμον καὶ τὴν κίνησιν ἂν προαγάγοι, ἐπειδὴ πᾶν τὸ ἐκ νέου γινόμενον, ἀπὸ τινος ποιούντος ἀνάγκη τὴν αἰτίαν λαβεῖν, οὐδενὸς ἑαυτὸ δυναμένου παράγειν ἐκ δυνάμεως εἰς ἐνέργειαν, ἢ ἀπὸ τοῦ μὴ εἶναι εἰς τὸ εἶναι. Δεύτερον, ὅτι ὑπόκειται ἐνταῦθα τὸ πρῶτως κινούμενον ἦτοι τὸ οὐράνιον σῶμα εἶναι κινούμενον ἐξ αὐτοῦ, ᾧ ἔπεται τὸ εἶναι ἔμψυχον· ὅπερ ὑπὸ πολλῶν ἠκιστα συγχωρεῖται. Ἀλλ' εἰ μὴ κινεῖται ἐξ αὐτοῦ, κινεῖται ἀμέσως ὑπὸ παντελῶς ἀκινήτου.

Πρόβεισι δὲ καὶ ἑτέρα μεθόδῳ ἐν δευτέρῳ τῶν Μετὰ τὰ φυσικά· ἐν τοῖς τεταγμένοις ποιητικοῖς αἰτίοις, τὸ πρῶτον, αἴτιον τοῦ μέσου, καὶ τοῦ ἐσχάτου τὸ μέσον, εἴτε ἓν, εἴτε πλείω εἴη τὰ μέσα· ἀναιρουμένης δὲ τῆς αἰτίας, ἀναιρεῖται καὶ τὰ ὧν ἐστὶν ἡ αἰτία· οὐκοῦν ἀναιρεθέντος τοῦ πρῶτου, τὸ μέσον αἴτιον εἶναι οὐ δύναται. Ἀλλ' εἰ ἐπ' ἀπειρον προχωροῦμεν ἐν τοῖς ποιητικοῖς αἰτίοις, οὐδὲν ἔσται πρῶτον αἴτιον· οὐκοῦν οὐδὲ μέσα· ὁ ψεῦδος. Ἀνάγκη ἄρα τιθέναι πρῶτην αἰτίαν ποιητικὴν, ἣ ἐστὶν ὁ Θεός.

Ἔτι, ἐν δευτέρῳ τῶν Μετὰ τὰ φυσικά, δείκνυσιν ὅτι τὰ μάλιστα ἀληθῆ μάλιστα ἐστὶν ὄντα· καὶ ἐν τετάρτῳ τῶν αὐτῶν, ὅτι ἐστὶ τι μάλιστα ψεῦδος· ἐπειδὴ ὁρῶμεν δυοῖν ψευδῶν θάτερον μᾶλλον τοῦ ἑτέρου εἶναι ἀληθές, ἐγγύτητί τινα πρὸς τὸ ἀπλῶς τε καὶ μάλιστα ἀληθές. Ἐκ τούτων οὖν ἀνάγκη συμπεραίνειν εἶναι τι περαιτέρω, ὃ μάλιστα ἐστὶν ὄν· τοῦτο δὲ φαμέν εἶναι Θεόν.

Κατὰ δὲ τὸν μακάριον Ἰωάννην τὸν ἐκ Δαμασκοῦ, ἀδύνατον ἂν ἦν ἐναντία τινὰ καὶ διαφωνοῦντα εἰς μίαν τάξιν ὁμολογεῖν ἢ αἰεὶ, ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον, εἰ μὴ διοικήσει πάντως ἑτέρου τινός, ἐξ οὗ πᾶσι καὶ ἐκάστοις ἀποδοθήσεται εἰς τι τέλος ὠρισμένον τείνειν. Ἀλλ' ἐν τῷ κόσμῳ ὁρῶμεν πολλὰ τῶν πραγμάτων, διαφόρων ὄντα φύσεων, εἰς μίαν συνιόντα τάξιν οὐ πάντως οὐδ' ἀπὸ τύχης, ἀλλ' ἢ αἰεὶ, ἢ καὶ ἐπὶ τὸ πλείστον. Ἀνάγκη ἄρα εἶναι τινα, οὗ τῆ προνοίᾳ ὁ κόσμος διοικηθήσεται· ὃν φαμέν εἶναι Θεόν.